

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОНСУЛЬТАНТА, СПЕЦІАЛІСТА Й ЕКСПЕРТА У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

THE SEPARATE QUESTIONS OF ACTIVITY'S OPTIMIZATION OF CONSUL- TANT, SPECIALIST AND EXPERT IN LAWFORCEMENT ACTIVITY

Брус І.І.,

провідний науковий співробітник

Науково-дослідного інституту

Національної академії прокуратури України

У статті висвітлено окремі теоретико-правові питання оптимізації використання спеціальних знань у правозастосовному процесі України за допомогою аналізу окремих норм, що регламентують відповідні форми використання консультації, експертизи, знань спеціаліста з метою ефективного проведення процесуальної дії та надання їй доказового значення. Надаються пропозиції у вигляді змін і доповнень до чинних норм процесуального законодавства України у площині ефективного застосування в правозастосовному процесі означених вище форм спеціальних знань.

Ключові слова: спеціальні знання, консультація, експертиза, допомога, участь спеціаліста у слідчо-судових діях, правозастосовний процес.

В статье освещены отдельные теоретико-правовые вопросы оптимизации применения специальных знаний в правоприменительном процессе УкрЗаины с помощью анализа отдельных норм, что регламентируют определенные формы консультации, экспертизы, знаний специалиста с целью эффективного проведения процессуального действия и преданию ему доказательственного значения. Наданы предложения в виде изменений и дополнений к действующим нормам процессуального законодательства Украины в плоскости эффективного применения в правоприменительном процессе указанных выше форм применения специальных знаний.

Ключевые слова: специальные знания, консультация, экспертиза, помощь, участие специалиста в следственно-судебных действиях, правоприменительная деятельность.

The author explores the separate theoretical and legal issues of optimizing of the application of special knowledge in the enforceability of the process of Ukraine on the basis of the analysis of individual rules, which governing the appropriate forms of consultations, expertise and specialist's knowledge to effectively conduct the proceedings and to providing evidentiary value. The author provides a significant proposals in the form of alterations and additions to existing procedural legislation of Ukraine in the plane of the effective application of enforceability process of the above forms of application of special knowledge.

Key words: special knowledge, consultation, expertise, assistance, participation of a specialist in investigative and judicial actions, lawenforcement process.

Актуальність теми. У чинному законодавстві передбачена принципова можливість використання спеціальних знань, оскільки вони є уособленими, достатньо самостійними в науковому стосунку й не можуть вважатись менш важливими за інше спеціальне знання. Тому на них розповсюджуються загальні положення про експертизу, фахівця та консультації, зафіксовані законодавцем. На жаль, у процесуальній діяльності слідчого, прокурора, а іноді й судді є випадки, коли вони ігнорують зайвим призначенням експертизи чи використання інших спеціальних знань у правозастосовній діяльності, а це, у свою чергу, впливає на винесення об'єктивного, остаточного рішення у справі й певною мірою порушує чийсь законні права і свободи як людини та громадянина.

Окремим організаційно-правовим аспектам проблеми використання й застосування спеціальних знань у правозастосовному процесі України присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема В.Г. Андросюка, М.В. Костицького, В.В. Кошинця, В.М. Реваки, В.В. Семенова, Б.В. Романюка, А.В. Федіної та інших, проте на сьогодні не можна говорити про наявність ґрунтовного теоретико-прикладного дослідження питань удоско-

налення використання й застосування спеціальних знань у зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) та внесенням відповідних змін до інших процесуальних законів.

Метою статті є дослідження питань оптимізації використання й застосування спеціальних знань у правозастосовному процесі України у зв'язку з прийняттям нового КПК України (2012 р.) та внесенням відповідних змін до чинного процесуального законодавства. Відтак, завданнями статті є опрацювання процесуального законодавства й виокремлення в ньому недоліків і шляхів їх усунення щодо використання відповідних форм спеціальних знань у правозастосовному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Спеціальні знання використовуються в різних формах, як правило, у чотирьох: експертиза, консультація, допомога й участь спеціаліста (фахівця) у слідчо-судових, процесуальних діях. Цілком слушною є думка про те, що слідчий, а відповідно, в окремих випадках і прокурор, може самостійно застосовувати будь-які спеціальні знання, за винятком тих випадків, коли він не володіє певними знаннями або визнає за необхідне за-

лучити іншого більш кваліфікованого спеціаліста чи з міркувань технологічного процесу виконання конкретних слідчих (процесуальних) дій, а також якщо законом передбачено залучення конкретних спеціалістів (лікарів, перекладачів, педагогів, психологів тощо) чи проведення судової експертизи [1, с. 315].

Наприклад, з аналізу п. 2 ч. 1 ст. 77 КПК України випливає, що прокурор, який професійно володіє спеціальними знаннями, може виступити в кримінальному процесі як спеціаліст чи експерт. З огляду на означене, варто процитувати п. 2 ч. 1 ст. 77 КПК України, де вписано, що «прокурор, слідчий не має права брати участь у кримінальному провадженні, якщо він брав участь у цьому ж провадженні як спеціаліст». Отже, законодавець у цій нормі опосередковано надав можливість прокуророві чи слідчому виступити в правозастосовному процесі експертом чи спеціалістом.

Водночас у новому КПК України законодавець вдало поєднав в одній процесуальній фігурі два окремих статуси, а саме: «спеціаліст» і «консультант». Вважаємо, що в цьому є раціональний сенс, оскільки спеціаліст, як пише І.В. Озерський, надає свої висновки та рішення переважно у формі консультації. Тому складно розмежувати висновки спеціаліста та його консультації, якщо останні надаються письмово, то мають вигляд висновку [2, с. 362]. Так, якщо навіть прокурор клопоче перед суддею про призначення відповідної консультації, то її буде доручено виконати спеціалісту, а відтак, вона підпадатиме під ознаки ст. 72 КПК України, а її виконавець уже є очевидним.

Виникає запитання, з якого моменту спеціаліст (консультант) набуває свого процесуального статусу. Так, С.В. Сурменєва пише, що спеціаліст набуває свого статусу з моменту роз'яснення йому прав та обов'язків і в разі попередження його про кримінальну відповідальність [3, с. 14]. З цього приводу маємо іншу думку, вважаючи, що спеціаліст набуває свого статусу з моменту офіційного запрошення слідчим чи прокурором і відповідним з'ясуванням у нього фахових навичок і вмінь використовувати спеціальні методики, прийоми та процедуру їх застосування у провадженні процесуальних дій.

Функціональною підставою використання спеціальних знань у формі консультації є потреба правоохоронних і судових органів зорієнтуватися в спеціальних питаннях, розібратися з тими фактами й обставинами, які належать до сфери економіки, техніки, медицини чи іншої спеціальної галузі науки та практики. Крім того, варто зазначити, що матеріали консультації стимулюють вироблення внутрішньої, науково обґрунтованої позиції правоохоронця щодо обставин учиненого правопорушення. Професійним консультантом у цьому випадку мусить бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, має вищу освіту або практичний досвід роботи у відповідній галузі, котру запрошено (залучено) до участі в правозастосовному процесі як консультанта.

Консультація як форма використання знань спеціаліста має застосовуватися прокурорсько-слідчи-

ми працівниками як у кримінально-правовій (розслідування, нагляд, обвинувальна діяльність), так і поза кримінально-правовою сферою (представницька діяльність). Наприклад, можливе використання консультацій під час перевірки заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення, вивчення питання про обрання запобіжного заходу, підготовки до проведення слідчих, розшукових чи процесуальних дій тощо. Письмова чи усна консультація як форма використання спеціальних знань прямо не передбачена кримінально-процесуальним законодавством, оскільки має лише довідковий характер і не має ніякого доказового значення у справі.

Натомість, нами підтримується наукова позиція В.Я. Марчака про необхідність у законодавстві України поповнити перелік фактичних даних, які можуть бути використані в кримінальному процесі, визнавши процесуальними джерелами доказів також консультацію та роз'яснення професіонала-спеціаліста у відповідній галузі знань [4, с. 10]. У цьому випадку цікавою залишається позиція М.В. Костицького про те, що оцінювання консультації як не процесуальної форми є помилковою. Учений зазначає, навіть якщо вона дається в усній формі, однаково це відбувається в межах юрисдикційного процесу, для забезпечення його цілей і завдань, з приводу фактів і обставин, які становлять інтерес з позиції кримінального процесу [5, с. 159]. Тому письмові роз'яснення і свідчення спеціаліста можуть бути результатами його консультативної діяльності й самостійною формою використання спеціальних знань.

Вважаємо, що в ч. 2 ст. 84 КПК України «Докази» законодавець припустився помилки, означивши процесуальними джерелами доказів лише показання, речові докази, документи та висновки експертів. Адже як тоді бути з письмовими роз'ясненнями спеціаліста, який долучає чи оформляє свої дослідження у вигляді додатку до протоколу процесуальної дії (ч. 1, п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України), що, згідно з п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України, варто вважати самостійним джерелом доказів – документом. Відтак, якраз у додатку до протоколу процесуальної дії міститься письмовий висновок спеціаліста, котрий має бути самостійним видом доказу. Варто погодитись з думкою Н.С. Карпова, котрий вважає, «що при наявності джерела даних і відомостях про нього не потрібне його додаткове опрацювання, оскільки суд – єдиний орган, що вирішує справу по суті, – може в разі потреби звернутися до будь-якого джерела даних для перевірки їх вірогідності» [6, с. 214]. Тому письмовий висновок спеціаліста має бути зарахований до окремого виду джерела доказів, що послужить повному, усебічному й об'єктивному здійсненню судового провадження.

Варто зазначити, що відповідна консультація може вимагатися прокурором у судовому процесі, наприклад, поза кримінально-правовою сферою шляхом заявлення клопотання про залучення спеціаліста-консультанта. Згідно з ч. 1 ст. 54 ЦПК України, ч. 1 ст. 67 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) та ч. 3 ст. 41 Госпо-

дарського процесуального кодексу України, спеціалістом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями та навиками застосування технічних засобів і може надавати консультації під час здійснення процесуальних дій з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навиків. Суд за клопотанням (заявою) прокурора в разі сумніву останнього в певних подіях, зафіксованих у матеріалах звуко- й відеозапису, представлених у судовому засіданні як речові докази, має право, відповідно до ч. 4 ст. 188 ЦПК України та ч. ч. 3, 4 ст. 146 КАС України, залучити спеціаліста. Отже, прокурор може скористатися в суді усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями (висновками) спеціаліста (ч. 1 ст. 190 ЦПК України й ч. 1 ст. 149 КАС України).

Стосовно надання письмового роз'яснення, консультації (висновку, листа тощо) спеціаліста статусу доказу в судовому процесі з цивільної чи адміністративної справи, то тут є вагомими на користь цього аргументи, закладені у відповідних нормах процесуального права самим законодавцем. Так, законодавець у ч. 3 ст. 54 ЦПК України та ч. 3 ст. 67 КАС України виписав, що спеціаліст надає письмові роз'яснення, які, відповідно, можуть мати форму висновку, акта, довідки чи листа, а суд, у свою чергу, згідно з ч. 4 ст. 190 ЦПК України та ч. 3 ст. 149 КАС України, викладені письмово й підписані спеціалістом роз'яснення приєднує до справи. Більше того, у ст. 57 ЦПК України та ст. 69 КАС України зазначено, що доказами є будь-які фактичні дані, що встановлюються на підставі письмових доказів, якими, згідно з ч. 1 ст. 64 ЦПК України й ч. 1 ст. 79 КАС України, є будь-які документи (у тому числі електронні), інші письмові документи (акти, довідки тощо), що містять відомості про обставини, які мають значення для справи.

Отже, довідка чи висновок спеціаліста повністю підпадає під дію наведених норм. У свою чергу, законодавець надає їм доказового значення після складання протоколу їх огляду, чи засвідчення їх поясненнями спеціаліста, чи допитом таких спеціалістів як свідків (ст. 185 ЦПК України, ст. 143 КАС України). У цьому разі ми підтримуємо позицію Р.Я. Лемик [7, с. 84], оскільки вважаємо, що доцільно було б доповнити ст. 64 ЦПК України такою редакцією: «Письмовими доказами є такі: будь-які документи, акти листування службового чи особистого характеру або витяги з них, консультація спеціаліста в письмовій формі, висновок спеціаліста, що містять відомості про обставини, які мають значення для справи». Відтак, висновок спеціаліста (експерта) є окремою формою застосування спеціальних знань у цивільному, адміністративному та господарському процесі України, а тому заслуговує на наукове обґрунтування й законодавче врегулювання.

У ч. 4 ст. 54 ЦПК України та ч. 4 ст. 67 КАС України нормативно закріплена ще й така форма участі спеціаліста як «допомога». Оскільки в зазначених частинах цих процесуальних норм виписано, що «допомога спеціаліста не може стосуватися правових питань», а відтак, це дає змогу використовувати

ти означену форму з питань не правового характеру. Водночас, якщо під час оцінювання прокурором висновку спеціаліста будуть виявлені неточності, він мусить клопотати перед судом про призначення первинної судової експертизи або запросити спеціаліста, який проводив дослідження до порушення справи в суді, дати роз'яснення з приводу поданого висновку. Це слугуватиме надійним аргументом (доказом) у наданих останнім консультативних висновків як в усній, так і письмовій формі.

У свою чергу, у новому КПК України теж передбачена й нормативно закріплена така форма участі спеціаліста, як «допомога» (ч. 3 ст. 71 КПК України), що дає змогу використовувати цю форму з питань не правового характеру. Необхідною є участь спеціаліста в допитах підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та свідка, в очних ставках між ними. Адже, наприклад, під час допиту особи, яка постраждала внаслідок замаху на вбивство, властивий певний емоційно-психологічний стан, через те що нормальна людина, котра адекватно відображає дійсність, не може не переживати негативну ситуацію потенційної загрози здоров'ю та життю [8, с. 194].

Організаційно-правові засади судово-експертної діяльності визначено Законом України «Про судову експертизу». Судово-експертна діяльність в Україні здійснюється державними спеціалізованими установами, а також судовими експертами, які не є працівниками зазначених установ. Судово-експертна діяльність може виконуватись на підприємницьких засадах: на підставі спеціального дозволу (ліцензії) та громадянами за разовими договорами [9].

У науці розроблено вдосконалену схему поділу експертиз за такими ознаками: а) за місцем проведення – на експертизи, що проводять експерти експертних установ і окремі фізичні особи зі спеціальними знаннями, котрі призначаються експертами у справі); б) за кількістю експертів – на одноосібні й експертизи, що проводять кілька експертів, які, у свою чергу, прийнято ділити на комісійні й комплексні; в) за кількістю та якістю досліджуваних об'єктів і повнотою й обґрунтованістю висновку – на первинні, додаткові та повторні експертизи; г) за видом спеціальних знань, що застосовуються при проведенні експертних досліджень [10, с. 15]. Саме судова експертиза, на думку В.М. Шерстюк, відіграє пріоритетну роль у впровадженні передових досягнень науки й техніки у практику боротьби зі злочинністю та сприяє надійності системи доказування по справі [11, с. 4].

Висновки. Отже, узагальнення матеріалів призначення судових експертиз і залучення інших форм використання спеціальних знань виявило, що суб'єкти їх призначення доволі часто припускаються помилок, що негативно впливає на результативність проведення експертиз, консультацій і допомоги спеціаліста. Серед них варто виокремити такі: недоліки, що мали місце під час прийняття рішення щодо необхідності проведення у справі експертизи, консультації, допомоги спеціаліста й визначення кола

питань до останніх; помилки, допущені при доборі консультанта, експерта; спеціаліста, адже почасти обрання означених фахівців відбувалось за формальними підставами (кандидат наук, доцент, доктор наук тощо) без попереднього з'ясування сфери їхніх наукових інтересів і компетентності у вирішенні питань, з яких призначалася конкретна експертиза чи інша форма спеціальних знань; помилки, допущені при застосуванні експертних висновків, письмових

роз'яснень спеціалістів-консультантів, зокрема їм не надавалась належна оцінка й обґрунтування.

Відтак, суб'єктами призначення та проведення експертиз чи фахівцями, що долучають і використовують інші форми спеціальних знань, повинні враховуватися законодавчі межі й наукові здобутки у сфері здійснення означеної діяльності, а також напрацьовуватися власний позитивний досвід використання спеціальних знань у правозастосовній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галаган В.І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України) : дис... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.І. Галаган. – К., 2003. – 515 с.
2. Озерський І.В. Правові та психологічні засади прокурорської діяльності : дис... докт. юрид. наук : спец. 19.00.06 / І.В. Озерський. – К., 2011. – 664 с.
3. Сурменова С.В. Участие психолога в стадии предварительного расследования : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза» / С.В. Сурменова. – Челябинск, 2009. – 24 с.
4. Марчак В.Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.Я. Марчак. – К., 2003. – 189 с.
5. Костицький М.В. Психологічна консультація як форма використання спеціальних знань / М.В. Костицький // Науковий вісник УАВС. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 158–169.
6. Карпов Н.С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Н.С. Карпов. – Київ, 2008. – 827 с.
7. Лемик Р.Я. Судово-психологічна експертиза у цивільному процесі України (проблеми теорії і практики) : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.06 / Р.Я. Лемик. – К., 2004. – 182 с.
8. Леонов А.А. Психические проблемы межпланетного полета / А.А. Леонов, В.И. Лебедев. – М. : Наука, 1975. – 215 с.
9. Просудову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.98р. – 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0008700-97>.
10. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / Б.В. Романюк. – Київ, 2002. – 22 с.
11. Шерстюк В.М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.М. Шерстюк. – Харків, 2007. – 199 с.

УДК 336.221.22.(47)

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ

ESSENCE AND SIGNIFICANCE OF FINANCIAL AND LEGAL LIABILITY IN THE BUDGET PROCESS

Гетманець О.П.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена аналізу сутності фінансово-правової відповідальності в бюджетному процесі. Проаналізовано погляди вчених на природу фінансово-правової відповідальності та її місце в системі юридичної відповідальності. Розкрито зміст бюджетної відповідальності як різновиду фінансово-правової відповідальності, що застосовується за порушення бюджетного законодавства.

Ключові слова: фінансово-правова відповідальність, бюджетна відповідальність, бюджетний контроль, бюджетний процес, правопорушення бюджетного законодавства.

Статья посвящена анализу сущности финансово-правовой ответственности в бюджетном процессе. Проанализированы взгляды ученых на природу финансово-правовой ответственности и ее место в системе юридической ответственности. Раскрыто содержание бюджетной ответственности как разновидности финансово-правовой ответственности, применяемой за нарушение бюджетного законодательства.

Ключевые слова: финансово-правовая ответственность, бюджетная ответственность, бюджетный контроль, бюджетный процесс, правонарушения бюджетного законодательства.

This article analyzes the nature of the financial and legal responsibility in the budget process. The views of scientists on the nature of the financial liability and its place in the system of legal liability. The content of fiscal responsibility, as a variety of financial and legal liability imposed for violation of budget legislation.

Key words: financial and legal responsibility, fiscal responsibility, budget control, budget process, budget legislation violations.